

Tudósok, mesterek, tanítványok

Csik Tibor

Szellemi örökségünk

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum mintegy másfél évtizeddel ezelőtt két könyvsorozatot indított el.⁸⁰ Az egyik a Mesterek és tanítványok, a másik a *Tudós tanárok – Tanár tudósok* címet kapta. A sorozatok megálmodója, a kiadás lelke és motorja Jáki László neveléstörténész, bibliográfus. A 2012-es évben – már az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Pedagógiai Könyvtár és Múzeum könyvsorozataként – az 50. kötet megjelenésének örülhettünk.⁸¹ A kötet szerzője, Jáki László arra vállalkozott, hogy a méltatlanul elhallgatott Jancsó Benedeknek (1854–1930), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának pedagógiai munkásságát tárja föl.

A két könyvsorozat célja nem a szigorúan tudományos, összegző monográfiák megjelentetése volt, hanem sokkal inkább a magyar szellemi örökség felmutatása, ha úgy tetszik, a figyelem fölkeltése értékeink iránt. A tudós tanárokat, mestereket és tanítványokat bemutató kötetek révén kiemelkedő személyiségeket és pályákat ismerhetünk meg, bepillantást kaphatunk egy-egy korszak eszméibe, és tanúi lehetünk az eredmények, gondolatok befogadásának éppúgy, mint a feledésbe merülésüknek. A sorozat egésze rávilágít a tudomány működésére, a szellem embere és a mindenkori hatalom viszonyára.

Habent sua fata...

Tiszteletre méltó vállalkozás – nem a jelen kutatási frontjainak közleményeit, hanem – a megelőző korok tudományos szakirodalmát, illetve szerzőit megjelentetni. Közismert tény ugyanis, hogy a természet- és mérnöki tudományok túlnyomórészt az utóbbi évtized eredményeire építenek. De a szellem-, illetve társadalomtudományokban is döntő jelentőségű a kortársak (*peers*) ismerete, szakirodalmi hivatkozása. A múlt iránt leginkább a történetet kutatók érdeklődnek, bár sokan az ilyen kutatások hasznosságát is megkérdőjelezzik, sőt vannak, akik magának a történettudománynak sem jósólnak nagy jövőt. Miért a múltba fordulás, mi értelme a letűnt korok megismerésének? – tesz föl a kérdést. Mások szerint a történeti stúdiumok adják meg azt a tényanyagot, amely nélkül vakok volnánk saját korunk jelenségeinek megítélésében is.

A történetírás valamennyi korszakból tud példát hozni olyan tudományos eredményre, amely bár a kortársak között nagy elismertségnek örvendett, később mégis megcáfolták. A tudományos megismerés egy nemzedéken belül többször is újrateheremtheti a világról alkotott képünket. Lehet, hogy teljesen elvetik a korábbi elképzeléseket, de lehet, hogy csak egyes elemek módosulnak, vagy a továbbfejlesztés révén részben vagy egészben átértelmezik a korábbi eredményeket. A folyamat természetes következménye, hogy a korábban nagy jelentőségű tudományos munkák háttérbe szorulnak, elavulnak. Ahogy a könyveknek, úgy a bennük foglalt életműveknek is megvan a maguk sorsa.

Non solus

A múltat vizsgálva furcsa kettősség figyelhető meg a tudományok művelőinek egymáshoz való viszonyában. Egyrészt valamennyien arra törekednek, hogy másokkal szemben kétségbevonhatatlanul bizonyítsák saját eredményeik újdonságát, egyediségét. Többről van itt szó, mint pusztán az elsőségért, a hírnévért folytatott küzdelemről. Hiszen a versengés, az elkülönülés épp így jellemzi a tudományos felfogások közötti viszonyt is. Másrészt az elért eredmények, az alkalmazott módszerek szervesen kötődnek mások munkáihoz. S csak az számít igazi eredménynek, amelyet a tudósközösség annak ismer el. A tudósok között tehát egyszerre van jelen az elkülönülés és a közösségalkotás, a befogadás aktusa.

A „tudományos ismeretek és az azokat létrehozó megismerő közösség” felfogásának némileg ellentmond a magányos zseni közkeletű képe. Derek John de Solla Price (1922-1983) a XVII. század előtti tudományosság kapcsán így ír: „*A Kis Tudomány korának „tudósáról” a képzelet festette képen magányos, hosszú hajú zseni látható, aki műhelyé átalakított padlásszobában vagy pincehelyiségben senyved a társadalom kivetettjeként, majdnem teljes szegénységben, s akit csak a benne égő szenvedély űz előre.*”⁸² Ennek a képek egy még inkább eltúlzott változata a filmalkotásokban szerepeltetett „mester”, aki elvonultságban alkotja meg a többiek értelmét megvilágosító, rejtett tudást, melyet az arra érdemeseknek ad át. De ha egy kicsit átfogóbban tekintünk a kérdésre, látni fogjuk, milyen fontos az egyén, illetve az egymást követő nemzedékek szerepének vizsgálata a tudományos megismerésben. Az „ellenkultúra” fogalmának megalkotója, Theodore Roszak (1933–2011) is használja Price sémáját; például az információs társadalom megteremtésében meghatározó

⁸⁰ A sorozatban megjelent köteteket számba vevő bibliográfia a *Könyv és Nevelés* elektronikus kiadásában található.

⁸¹ Jáki László: *Jancsó Benedek*. Bp.: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2012.

⁸² Price, Derek de Solla: *Kis Tudomány – Nagy Tudomány*. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1979. p.21.

jelentőségüknek mutatva be egy meg nem értett, lázadó nemzedéket, akik a garázsból indítva a megújulást, diadalra viszik tudásukat.⁸³

Lehet tehát szembe menni a tudomány fő sodrával, eszméket elvetni vagy új elméletet alkotni, nagyszerű felfedezéseket tenni, de csak a tudósok látókörében maradva. Mert amit a tudományos közösség nem ismer, az a tudás elveszett. Ezért kiemelkedő jelentőségű a kis nemzetek szempontjából, hogy saját nemzetük tudományos eredményeit minél jobban megismertessék, bevigyék a tudományos közéletbe. A *Tudós tanárok...* és a *Mesterek és tanítványok* sorozat egyik küldetése volt, hogy újra fölmutassa és korunk nemzedékével is fölfedeztesse a hazai neveléstudomány eredményeit.

Nanos gigantium humeris insidentes

A modern tudomány legfontosabb ismérvei közé tartozik a mások eredményeinek fölhasználása, a tudatos építkezés. Isaac Newton (1642–1727) egy 1676-ban írott levelében, ezt így fogalmazta meg: „*Ha távolabbra láttam, az úgy lehet, hogy óriások vállán álltam.*”⁸⁴ A gondolat népszerűségét⁸⁵ jól mutatja a Google Scholar – az oktatást teljes szövegek közrebocsátásával támogató szolgáltatás – jelmondata: „*Stand on the shoulders of giants*”. A nyugati kultúra szerves fejlődésének az az alapja, hogy a tudományos életben ismerik és elismerik a szellemi elődöket. Minden új nemzedék bízik abban, hogy méltó lesz az elődökhöz, hogy meg tudja haladni őket, de nem a múltat eltörölve, hanem tovább víve azok eredményeit.

Méltán lehetünk büszkék a magyar tudomány kiválóságára, jóllehet a történetírás tanúsága szerint sokszor igen mostohán bántunk mind szellemi javainkkal, mind azok létrehozóival. A múlt század például a magyar szellemi életben a kimemelkedő eredmények mellett a veszteségek, a megcsonkított, átértelmezett életművek, a megtört tudományos pályák és egymás megtagadásának évszázada is. Az a kor, ahol a mesterek és tanítványok kerültek szembe, és nehéz volt tudósnak is, tanárnak is lenni. (Gondoljunk csak Sántha Kálmán (1903–1956) debreceni professzorra vagy Szent-Györgyi Albertre (1893–1986) és a szegedi egyetemre.) Nemcsak a tehetség tálentumaival kell elszámolni (Máté 25. 14-30.), hanem a szellemi örökségünkkel is.

Pars pro toto

Az irodalom, a művészetek és a tudomány története egyaránt bizonyítja, hogy a kortársak egész másként ítélték meg az alkotásokat, mint az utókor. De nagyon sokszor előfordult az is, hogy a tudós saját életműve egészen más részét tartotta kiemelkedően fontosnak, mint amivel hírnevét kivívta. És az utókor lesújtó vagy fölmagasztaló ítélete sem örökre szól, hanem korszakról korszakra változhat. A két könyvsorozat nem ítélni kíván, hanem a maga szerény eszközeivel érzékeltetni, hogyan válhatott valaki mesterré, mit jelent tudós tanárnak lenni.

Minden közösség, minden eszme számára fontosak a példaképek. Nem tesz azonban igazán jót semmilyen ügynek, ha a tudósokat bálványokká silányítjuk, megtagadva tőlük az esendő halandóságot azért, hogy „méltó” helyre kerülhessenek egy szellemi panteonban. Feloldhatatlan ellentmondásokhoz vezet, ha vak hittől vezetve vagy hatalmi érdek szolgálatában csonkítják bele az életműveket egy hamis keretbe. Hasonlóképpen nem a valóság megismerését szolgálja az egyes részek túlhangsúlyozása, akár helyeslő, akár elítélő szándékkal.

A materializmus számára a tudományos megismerés a vallásos hiten aratott győzelem jelképe. Annak ellenére is, hogy meghatározó tudósok, mint Galilei, Newton, Einstein mélyen hívő emberek voltak. Newton maga tudományos munkái között kiemelkedően fontosnak tartotta teológiai műveit. Bár tisztában volt azzal, hogy szentháromság-tagadó álláspontja saját korában is meglehetősen radikálisnak számít. Hamis képet festenek azonban munkásságáról, ha azt hangsúlyozzánk, milyen alaposan és körültekintően határozta meg a világvége időpontját (2060), vagy értelmi képességeit a higanymérgezésből kikövetkeztetett, vélt alkímista kísérleteivel illusztrálnánk.

A kisebb mesterek dicsérete

Amikor tudósokról beszélünk, hajlamosak vagyunk csak a legkiemelkedőbbekre gondolni. Pedig nincs tudományos élet a kisebb mesterek nélkül. A két könyvsorozat célja volt az is, hogy bemutassa ezeket a „kisebb” – vagy egyszerűen csak kevésbé ismert – tudós embereket. A *tudománymetria* számításokkal is igazolni tudja, hogy egy adott számú „alkotói populációban” mennyi kiváló valószínűsíthető. Nemcsak statisztikai számítások bizonyítják, hanem józan ésszel is belátható, hogy a tudományos élet megfelelő színvonalú működéséhez a tudósok számánál nagyságrendekkel nagyobb, széles körű társadalmi bázis szükséges. A „kiművelt emberfők sokaságába” beletartoznak az egy-két cikkese tanulmányíróktól a jól képzett szakembereken át a tudomány iránt érdeklődőig mindenki.

Mással nem pótolható, fontos szerepet töltenek be azok, akik bár nem tesznek önálló nagy fölfedezést, de például a

⁸³ Theodore Roszak: *Az információ kultusza, avagy a számítógépek folklórja és a gondolkodás igaz művészete*. Bp.: Európa Kiadó, 1990.

⁸⁴ „*If I have seen further it is by standing on the shoulders of giants.*”

⁸⁵ Stephen Hawking is hasonló címet adott a legnagyobb természettudósok – Kopernikusz, Galilei, Kepler, Newton és Einstein – műveiből készített összeállításának. Stephen Hawking: *On The Shoulders of Giants. The Great Works of Physics and Astronomy*. Running Press, 2002.

képzés, a tudományos ismeretterjesztés révén hozzájárultak egy-egy eszme meggyökereztetéséhez, a tudás átadásához. Bár az alapkutatások felől nézve a pedagógia mint „alkalmazott tudomány” elismertsége lehet kétséges, de a magas színvonalú oktatás jelentőségét a jövő tudományának megalapozásában már senki nem vitatja. A sorozatokban számos tanár emberről olvashatunk, akik nemcsak tudásukkal, hanem emberségükkel is például szolgáltak tanítványaiknak.

A modern társadalom sajátja a különböző tevékenységek intézményesülése. Az intézményrendszer működtetése, a jövőt megalapozó döntések előkészítése és meghozatala óriási felelősséggel jár. Érdemes tehát megemlékezni azokról a szakemberekről is, akik a kutatást, a tudomány- és oktatáspolitikát meghatározó ágazati irányítást végezték, vagy akik intézményi vezetőként járultak hozzá az új eredmények létrejöttéhez, értékeink megőrzéséhez. A sorozatokban több kötet is emléket állít olyan vezető írástudónak, akik óriások vállán állva távolabbra láttak, s munkájuk, döntéseik máig meghatározóak.

*

A sorozat ötvenedik kötetének megjelenése egyben alkalmat teremt arra is, hogy a szerkesztő, Jáki László fáradhatatlan munkálkodását újból megköszönjük, és előtte is tiszteljük. Példa számunkra az a tudományos alázat és mérhetetlen odaadás, mellyel a sorozaton dolgozik. Szinte a lehetetlenre vállalkozott és vállalkozik, amikor megfelelő anyagiakkal rendelkező kiadói háttér nélkül fönntartja a sorozatot. Ezért az egymást követő kötetek nem szisztematikus tervezése. A bemutatott személyiségek tudományos kvalitása és a feldolgozások színvonala is különböző. De ez minden más nagyszerű könyvsorozatra is igaz. Ami azonban kiemeli a többi közül a *Mesterek és tanítványok*, *Tudós tanárok – Tanár tudósok* sorozatokat, az az elhivatottság az értékek mentése, a szellemi örökség átadása iránt.

Dr. Jáki László tart előadást dr. Jancsó Benedekről, a háttérben dr. Jancsó Antal, dr. Raffay Ernő, dr. Hoffmann Rózsa és dr. Kaposi József